Harakka T. & M. Koskela (toim.) 1996. Kieli ja tietokone. AFinLAn vuosikirja 1996. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen (AFinLA) julkaisuja no. 54. Jyväskylä. s. 89 – 97.

LOGIKENS OCH PSYKOLOGINS KONFLIKT INFÖR KOMMUNIKATIONEN

Christer Laurén

Institutionen för nordiska språk

Vasa universitet

Nel presente articolo si discutono quattro casi di conflitto tra ricezione e realtà ; i casi analizzati provengono dai seguenti settori: storia della scienza, didattica delle lingue, pianificazione terminologica e teoria dell'arte. Solo nella teoria dell'arte, e precisamente, nella teoria della prospettiva il conflitto viene risolto in modo efficiente. Stupisce come nella linguistica tale conflitto sia risolto in modo alquanto inefficiente (se non addirittura dimenticato), sebbene proprio i linguisti dato il loro tradizionale campo di ricerca dovrebbero saperne di più.

Perception, logik, psykologi, tillämpad språkvetenskap
Ricezione, logica, psicologia, linguistica applicata

Det finns en besynnerlig och envis tendens hos folk som arbetar med språk att bortse från att människan i många avseenden fungerar helt ologiskt. De katastrofala följderna kommer till ytan i synnerhet när forskningsrapportens resultat når tillämpningen. Dels har forskaren själv glömt allt han personligen har gått igenom under forskningsprocessen, dels inser han alltför sällan att den logiska struktur han serverar genom sin föreläsning inte är den psykologiskt riktiga för mottagaren, dvs. han försummar de psykologiska aspekterna.

Vi skall se på ett antal fall, som för mig tycks besläktade. Mitt ursprungliga intresse gällde de språkvetenskapliga fallen men det är fråga om ett mera generellt fenomen.

VILJAN ATT SE LOGIK I UTVECKLINGEN – SOM TILLRÄTTALÄGGARE AV VETENSKAPSHISTORIEN

Thomas Kuhn illustrerar mycket konkret utvecklingen inom i synnerhet naturvetenskaperna i klassikern *De vetenskapliga revolutionernas struktur*. Utvecklingen av vårt vetande är inte rätlinjigt eller kumulativt. Vi tar ibland katastrofalt fel eller delvis fel, men till all lycka kan också feltagningarna ibland få lyckliga slut. Trots misstag kan vi hamna rätt. Hos Kuhn och andra vetenskapshistoriker och -teoretiker finns exempel på detta. Vetenskapen går inte från klarhet till klarhet.

Det är sällan eller aldrig i detalj dokumenterat hur en enskild forskare söker sig framåt i sitt projekt. Hur väljer han området för sitt projekt, forskningsmaterial och metoder, och hur formar han sin personliga tillämpning? Det som var och en forskare med lite erfarenhet vet är att arbetet inrymmer, i synnerhet i början, mycket kaotiskt sökande och oväntade associationer. Det finns påtagliga likheter med den skönlitteräre författarens sätt att arbeta (jfr t.ex. Ågren 1979: 3-11). När målet har definierats och det praktiska forskningsarbetet inleds, stöter forskaren på problem när det gäller att definiera kategorier och när det gäller att tolka materialet. Också slutsatserna förblir normalt tolkningar, där en annan forskare kan komma till annat resultat. Om det inte är så, kan man säga att resultatet är ointressant, en plattityd.

Inom vår forskargrupp VAKKI, vid vår humanistiska fakultet, har vi under läsåret regelbundna arbetsmöten där vi först och främst diskuterar problem ur vår forskarverkstad, dvs. deltagarna är välkomna att oförberedda berätta vad de arbetar med inom pågående projekt. Om vi frågar efter förberedda anföranden, försvinner vanligen problem på vägen, som det kunde ha varit värdefullt att diskutera och som kunde ha lett in forskaren på spännande och oväntade spår.

Forskares normala vilja att ge ut en färdig produkt är ofta ett hinder för en öppen och därmed också för en kreativ diskussion. Både Kuhn och andra talar om vetenskapshistoriens tendens att lägga tillrätta. Återvändsgränder i historien nämns sällan. Lika sällan stora forskares fatala misstag. Dem stöter man på bara när man går till originalkällorna, och förvånas över att en forskare som man har högaktat så mycket kan tänka så tokigt.

En förklaring som gäller för vetenskap likaväl som för skönlitteratur, om den färdiga produktens effekt på sin skapare, ligger i följande ord:

> "Det krävs distans mellan författare och tema, men också det färdiga konstverket har i sig en distansskapande effekt. En form har skapats, en struktur har uppstått, och det innebär, att ordning och reda, balans och rytm har ersatt temats och materialets ursprungliga kaos. Författaren har äntligen överblick och avstånd. Han kan sammanfatta, och därför se djupare." (Ågren 1987: 6)

När Times Literary Supplement hösten 1995 presenterar en lista över vad östeuropéer borde läsa för att ta in den tid de varit utestängda, nämns varken Jean-Paul Sartre eller Västeuropas vänsterintellektuella. Och överhuvudtaget är den anglosaxiska världen naturligtvis kraftigt överrepresenterad. På motsvarande sätt är en vetenskapshistoria alltid snedvriden och förenklad. När vi har kommit fram till ett stadium av förnyad ordning, rensar vi alltför lätt bort det som i vår föreställningsvärld ingick som oreda i den tidigare världsbilden.

Forskarens och vetenskapshistorikerns personliga begränsningar präglar alltid den produkt som ideellt sett borde vara logiskt hållbar. Det är viktigt att vi som forskare är medvetna om hur bristfälliga vi med nödvändighet alltid förblir i vår kommunikation och information.

Men låt oss så övergå till ett fall som har med språket att göra och där den konflikt jag nämner om i rubriken redan alltför länge har fört till katastrofala tillkortakommanden, och där de katastrofala och för individernas självkänsla fatala misslyckandena fortsätter. Varje ytterligare dag är en dag för mycket.

GRAMMATIKEN OCH UNDERVISNINGEN

I den europeiska latinskolan talade man mycket om latinet. Grammatiken hade en säker plats i systemet. Men man använde också latinet. Det ingick övningar i vältalighet och i disputation, dvs. i diskussionskonsten. Under arbetet mot latinskolan talade man för att modersmålet skulle inta den plats latinet hade haft. De moderna språken ärvde den latinska grammatiken liksom de ärvde det sätt att arbeta som hörde samman med grammatiken, dvs. det ansågs viktigt att tala om språket. På det sättet skulle man få en grund för den praktiska språkbehärskningen. Man skulle klara av att producera felfritt. Men man glömde den gamla latinskolans retoriska färdighetsträning!

Grammatikorna byggdes upp med delarna uttal, morfologi och syntax, och ofta läste man dem också på det sättet. Det är inte mycket som har förändrats. Ändå vet vi att språk är kommunikation och att man inte kan tillägna sig språk utan att kommunicera. Man kommunicerar inte om man använder språket några minuter då och då. Man skall lära sig språket genom att kommunicera. Man klarar av att förfina något man redan har skaffat sig. Man kan inte med grammatikens hjälp förfina något man ännu inte har. Men vi vet att tidigt insatt grammatik och en hög medvetenhet om vilka fel man kan göra är ett effektivt hinder för kommunikation. Enligt en undersökning från slutet av 80-talet i Finland vill omkring 4/5 av nyblivna studenter helst inte använda sitt A-språk om det inte behövs.

De språklärare som universiteten i Finland har utbildat har alltså inte lärt sig under sina studier att inse att det finns en väsentlig och grundläggande

skillnad mellan det vi vet om språket och den form för språkförmedling som är effektiv.

En lärare bör veta så mycket som möjligt om språket, och han behöver förstås annat vetande också som jag inte tänker diskutera här. Han bör också ha fått veta att språkforskningen inte tillnärmelsevis kan sägas veta allt. Det finns och kommer alltid att finnas stora luckor i vårt vetande.

För att få eleverna att lära sig att använda språket måste språkläraren tillgripa metoder (se t.ex. om språkbadsdidaktik Buss & Laurén 1995, Laurén 1992 och Laurén 1994) som språkforskaren tyvärr alltför sällan kommer i kontakt med, även om han borde veta att språk är kommunikation.

Grammatiken har sin plats men den är en annan än språkforskaren har föreställt sig redan därför att det inte finns någon modell som kan beskriva språket i dess komplexitet som kommunikation. Men också därför att språkforskaren sällan har den kompetens som krävs för att förmedla språket på det psykologiskt riktiga sättet.

Språkundervisningen kan sägas vara resultat av en sorts språkplanering. Vi serverar ett visst utbud och vi väljer nivåer där detta utbud kan förverkligas på specifika sätt. Detta är områden som faller inom den så kallade statusplaneringen. Till korpusplaneringen hör det terminologiska arbetet och där finns också påtagliga konflikter mellan logikens krav och psykologins.

DEN TERMINOLOGISKA SPRÅKPLANERINGENS PROBLEM

När man skapar termer brukar man följa vissa regler som finns i terminologiområdets handböcker. Det är viktigt att utnyttja de möjligheter som analogibildningar ger, eftersom vi då fogar in en term i ett mönster. Att t.ex. kalla ett fackspråk inom ett visst område teknolekt innebär att ordet placeras in i gruppen dialekt, sociolekt och idiolekt. Också på innehållssidan finns här ett samband som gör det mnemotekniskt lätt att använda det nya ordet, det har placerats in i ett begreppssystem, som en terminolog skulle uttrycka det. Man ser begreppssystemet i definitionsformuleringarna, eftersom definitionerna för enskilda begrepp inom systemen hänger samman på ett mycket klart sätt.

När man använder terminologins metoder på detta sätt, fungerar den som en normativ disciplin. Målet är att nå entydighet och precision i fackspråkliga sammanhang (Myking 1993: 51).

Från 1984 har det i Norge pågått en medveten förnorskning av oljeterminologin, bland annat av rent egoistiska ekonomiska skäl. Om det finns enbart

en engelsk terminologi, kommer norska företag att alltid ha svårt att hävda sig inför dem som kommer från Texas och Skottland. Om nationalspråket inte fungerar ens på hemmamarknaden, så förlorar vi också den. Det hade man under 1970-talet och i början av 1980-talet erfarit mycket hårdhänt i Norge. Detta var bakgrunden för den terminologiska språkplaneringen.

I år satte man i gång med utvärderingen av allt detta arbete. Ett bekymmer tycks vara att den muntliga slangen inte har förnorskats i den grad man hade hoppats. De engelska och enbart ytligt förnorskade slangtermerna är ett statusspråk på samma sätt som ungdomsslang och yrkesslang i övrigt.

Tyvärr vet vi alltför lite om hur och på vilka stilnivåer den terminologiska språkplaneringen har effekt.

Jag har själv använt terminologins metoder i ett icke-normativt projekt, när jag har sett på termer i svenska vetenskapliga teknolekter. Terminologins sätt att i normativt syfte studera begrepp och termer kan lika väl användas för analys av begrepp och termer i gammal eller ny facktext, helt utan något som helst intresse för det normativa. I själva verket kommer man ju på det sättet bäst åt det som är mest specifikt för experten, hans egen begreppsvärld och hans termförråd.

I den undersökningen kunde jag visa att datateknikens termer i vetenskaplig text inte bär synliga spår av engelskan (Laurén 1993: 112 f). Det är fråga om en text med höga formella krav på språket. Naturligtvis finns engelskan som långivare men det är mycket sällan detta syns, eftersom man lånar in engelska termer bara om de passar in i redan etablerade mönster för lån, dvs. man lånar ur det romanska arvet i engelskan. Viktigt måste det rimligen vara att det finns terminologiskt arbete på området, goda ordlistor med definitioner på svenska. Studerar man däremot populära skriverier om databehandling, stöter man på engelskan mycket påtagligt. Talar man därtill med folk på området förekommer det en mängd citatlån och uttryck som också på engelskan är fackslang.

Det är föga förvånande att fackspråkets termer fungerar som övrigt språkbruk. I formella stilarter blir man mera formell vid val av termer än i icke-formella stilarter.

Men termförråd i fackslang har aldrig undersökts ordentligt. Vill vi till och med påverka den talade fackslangen, måste vi veta mycket mera om fackslangens termer, för vi måste konkurrera med effektiva förslag. Det räcker inte mera med att vi känner till principer för att med logiskt hållbara metoder strömlinjeforma term- och begreppsförråd.

Den enda nordiska undersökningen jag känner till i modern fackslang är Solveig Strömmans studie (1995: 305-378). Det som slår en där är hur analogin

som princip får lov att vika för humorn. En annan faktor som är väsentlig är det starka deiktiska momentet. Termerna har tillkommit inom vissa fysiska ramar, en viss lokalitet med en viss grupp anställda. Den gemensamma miljön ger upphov till egennamnsliknande termbildningar. Strömmans studier har också visat hur förråd av fackslangtermer försvinner vid omorganisering. Men, fackslangens termer förekommer normalt inte annat än i tal.

Man kan då fråga sig om man överhuvudtaget skall försöka normera expertens talspråk. Om han skriver väl och förståeligt, skall man kanske inte önska sig något mer?

Vill man påverka hans muntliga språkbruk och hans skriftliga språk i lediga stilarter — och jag kan tänka mig goda skäl — då måste man ta i bruk den humor som tycks prägla fackslangens termer, den tuffhet som de också ger uttryck för. Då måste man också ha annorlunda arbetsgrupper för termskapande. Det normala tillvägagångssättet producerar inte de slående uttrycken. Termarbetet måste t.ex. föregås av fältundersökningar på ett helt annat sätt än i dag och dra med sig språkbrukare av fler slag än i dag. Det blir därmed också fråga om kostnader av annat slag men eftersom effekten kan bli en annan är det inte fråga om ett ointressant arbete.

Försummelsen att iaktta också den psykologiska aspekten inom den terminologiska språkplaneringen kan möjligen förstås som resultat av att terminologin setts som en mycket rationell disciplin och fackområdena som mycket rationella områden för mänsklig verksamhet. Därvid har man förbisett att människan också i sin expertegenskap bevarar sina irrationella drag och behov. Det är ju det som gör det möjligt att tala om henne som den intelligenta varelsen.

Som en avslutning en kort diskussion om ett område där till synes kommunikationsbehovet, eller människans begränsade perceptionsförmåga, till och med sedan mycket gammal tid har varit bekant och beaktats, till och med på ett mycket raffinerat sätt.

ARKITEKTURENS SIGNALER OCH MÄNNISKANS PERCEPTION

Ett område där man åtminstone delvis och tidvis på ett mycket raffinerat sätt har beaktat perceptionen är arkitekturen. Var och en som har haft med ett husbygge att göra bör ha stött på byggarnas medvetenhet om att takåsen på ett hus bör skjuta rygg för att vi inte skall uppfatta takåsen som en linje som sjunker mot mitten.

Erwin Panofskys *Perspektive als symbolische Form* (1924-25; svensk översättning av Sölve Olsson: *Perspektivet som symbolisk form* 1994) visar på ett fascinerande sätt hur den moderna planperspektiviska konstruktionen, som vi har ärvt från renässansen, avviker från antiken som snarast sökte utarbeta regler för projektion på en sfärisk yta (Panofsky 1994: 41). Vår ögonglob är ju sfärisk och är den fysiologiska grunden för vår perception av t.ex. byggnaders utseende.

Panofsky säger (1994: 29) att vi blivit så präglade av planperspektivet att vi måste erövra vår sfäroida synvärld på nytt. Kurvaturerna var en självklarhet för antiken som inte hade planperspektivet. Panofsky hänvisar till antika filosofer om hur räta linjer ter sig krökta för oss och hur krökta linjer ter sig räta

Panofsky diskuterar i detalj vissa synpunkter på perspektivet i Vitruvius Pollios (en arkitekt sista århundr. f. Kr.; mest känd för verket *De architectura* i tio böcker) böcker om arkitektur.

> "Arkitektens mål är att göra en byggnad som ger ett välproportionerligt intryck. Han vill finna medel att undgå synvillor genom att sträva, inte efter verkliga proportioner, utan snarare efter de proportioner som bestäms genom synintrycken. Alltså, eftersom en cylindrisk kolonn tycks smalna av mot mitten, gör arkitekten den tjockare på denna höjd. En cirkel ritar han som en ellips, en kvadrat som en rektangel och en rad av kolonner av olika storlek ritar han i olika relationer mellan omfång och storlek. Så gör också monumentalskulptören när han bestämmer hur proportionerna ska te sig i det färdiga verket för att det skall ha goda proportioner för ögat och inte formas efter de verkliga måtten. Annars ter sig inte verken rätt när de kommer på sin slutliga plats." (enligt Panofsky 1994: 42 f)

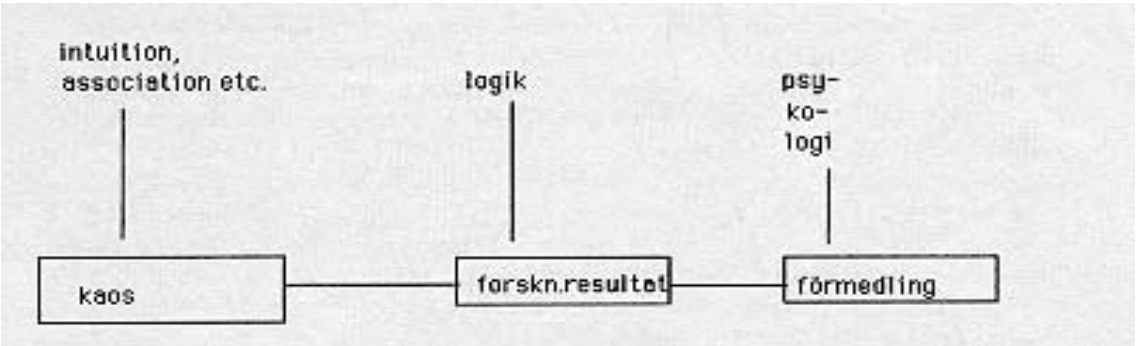
Det är nästan att vänta sig att Platon, som i andra sammanhang kämpar för det objektiva och det logiska (Laurén 1993: 66 f), också skall protestera mot att ersätta verkliga symmetrier med det som ter sig skönt. I Sofisten (§§ 235-236) låter Platon Främlingen kritisera skulptur och måleri, som i verk av stort format ersätter de verkliga proportionerna med skenproportioner med motiveringen att de högre belägna delarna annars ser för små ut, de lägre för stora.

Panofsky uttrycker det (1994: 64 f) så att det estetiska rummet och det teoretiska rummet båda uttrycker varseblivningsrummet. Man har inte generaliserat så som vi är vana att göra det när vi beskriver rummet med hjälp av relationerna höjd, bredd och djup.

SLUTDISKUSSION

Vi har talat om fyra fall av konflikt mellan vår perceptionsförmåga och den teoretiska generaliseringen. Det har gällt vetenskapshistorien, på ett allmänt plan och på det individuella planet, språkundervisningen, den terminologiska språkplaneringen och allra sist perspektivet i vissa konstarter.

I vetenskapshistorien är vi benägna att göra efterrationaliseringar, medvetet och/eller omedvetet, både för ett vetenskapsområde och för vår egen del som forskare. I språkundervisningen har vi svårt att handskas med den komplicerade process som består av forskningsresultat, förmedling av språkfärdighet och mottagarkapacitet. I den terminologiska språkplaneringen är det också fråga om problemet att handskas med en komplicerad kommunikationsprocess, där alltför lite uppmärksamhet hittills har ägnats recipienten, i synnerhet i hans egenskap av homo ludens, en lekande människa. I de två språkvetenskapligt baserade sysselsättningarna lyckas vi enbart om vi kommer ihåg människans verkligt fantastiska kapacitet: hennes handlande kan inte beskrivas med enkla logiska modeller.

FIGUR 1. En förenklad skiss över det problem som har diskuterats. När vi som forskare angriper ett problemområde, har vi framför oss något som i ett väsentligt avseende är ostrukturerat. Våra hypoteser, axiom eller utgångspunkter grundar sig ofta på vår intuition, eller vi har kommit fram till dem genom en serie associationer l.dyl. Forskningsresultaten presenterar vi i en form som fritt uttryckt kunde karakteriseras som styrd av vårt logiska resonemang. När vi därpå skall förmedla vidare något av det som ingår i forskningsrapporten, har vi att ta ställning till receptionsproblem. Det är fråga om en komplicerad händelsekedja, där forskaren får iklä sig flera roller, som dessutom principiellt kan upplevas som omöjliga att förena med varandra. Forskaren är inte ens alltid själv medveten om problemet.

Inte ens hennes handlande inom matematiken kan beskrivas och förstås logiskt. Kurt Gödel påpekade att matematikens axiom, som inte logiskt-formellt härletts ur tidigare axiom, normalt är starkt motiverade, dvs. de grundar sig på en intuitiv insikt om det aktuella området inom matematiken.

Hur kommer det sig då att konsten här är överlägsen de vetenskapligt baserade sysselsättningarna? Är det fråga om ett mycket vackert exempel på att vi både med konsten och med vetenskapen är ute efter att upptäcka sanningen? Och att vi arbetar med många fler dimensioner i vår mänskliga kapacitet inom konsten. I de fall vi har studerat är det fråga om sanningen ur den mänskliga receptionens synvinkel.

När det gäller språkundervisningen och den terminologiska språkplaneringen kan vi inte ursäkta det bristande intresset för mottagaren, i synnerhet inte eftersom språkvetenskapen innehåller deldiscipliner som ägnar sig åt sociala och psykologiska aspekter på språket. Om vi inte inser att det är fråga om en kommunikation med minst två parter, misslyckas vi. När det gäller vetenskapshistorien finns det inte heller ursäkter som håller. För att travestera Platon: det som ter sig skönt är inte nödvändigtvis det sanna.

Men när det gäller konsten har vi alltid den fulla friheten! Med konsten kan vi och får vi skapa om världen enligt vårt behag, och enligt människans kapacitet. För att travestera ett uttryck av Peirce: "Fenomenet skapas genom tecknet." Konstnären förförs av sin idé och hans skapelse förför mottagaren (jfr Almeida Salles 1994). Den ensidigt logiska handlingen är sällan förförisk. Den är bland annat alltför förutsebar.

LITTERATUR

Almeida Salles, C. (1994). Artistic creation as a semiotic process: The æstetic lure of final causes. I *Semiotica* 102: 3-4. S. 225-235.

Buss, M. & Laurén, Ch. (1995). *Language immersion: Teaching and second language acquisi tion. From Canada to Europe.* Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutk. 192.

Kuhn, T.S.(1981). *De vetenskapliga revolutionernas struktur.* Lund.

Laurén, Ch. (1993). *Fackspråk. Form, innehåll, funktion.* Lund.

Laurén, Ch. (1994). *Kielikylpy: Kahden kielen kautta monikielisyyteen.* Vaasan yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja 7.

Laurén, Ch. (1992). *Kielikylpymenetelmä: Kielen käyttö mielekkääksi.* Vaasan yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja 1.

Myking, J. (1993). Terminologisk språkplanlegging. I *Fagspråk i Norden.* Nordisk språksekretariats rapporter 19. Oslo. S. 50-66.

Panofsky, E. (1994). *Perspektivet som symbolisk form.* Stockholm.

Platon (1988). *Sämtliche Dialoge.* Band VI. Hamburg.

Strömman, S. (1995). *Två språk på arbetsplatsen. Status och förändring.* Acta Wasaensia 44. Vasa.

Ågren, G. (1979). *Paus. Valda dikter 1955-1980.* Vasa.